

TÜRKİYE'DE VE BATI DEMOKRASİLERİNDE, VİCDANİ RET, ZORUNLU ASKERLİK VE KAMU HİZMETİ SEÇENEĞİ

Dr. Murat Sevinç

Ankara Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi

Özet

Zorunlu askerlik, ulus devlet ve ulusal egemenlik kavramlarının uluslararası ilişkilerde asıl belirleyici olduğu 19. ve 20. yüzyıllara özgü bir kavramdır. 1990'larda tüm dünyada yaşanan değişim ve II. Dünya Savaşı ardından Avrupa devletlerinin siyasetini de belirleyen soğuk savaşın sona ermesi, zorunlu askerlik dizgesinde de değişikliklere neden olmuştur. Ayrıca, 1990'larda Yugoslavya'da yaşanan savaş ve NATO müdahalesi de, artık 'ülkesel savunmanın' başlıca askeri öncelik olmaktan çıktığını göstermiştir. Bu yüzden son yıllarda AB ülkelerinin bazıları, zorunlu askerlikten vazgeçme yolunu seçerken, tümü, vicdani retçiliği bir hak olarak kabul etmiştir. Bu ülkelerin tamamına yakınında, vicdani retçilere 'alternatif kamu hizmeti' yapma olanağı tanınmaktadır. Özellikle Almanya gibi ülkelerde, alternatif hizmet, sosyal devlet hizmetlerinin daha ucuz yerine getirilmesini de sağlamaktadır. Dolayısıyla, kamu hizmeti seçeneğinin, genç nüfusun fazla olduğu ülkelerde aynı sonucu yaratması olasıdır.

Türkiye'de ise vicdani retçilik tanınmamıştır. Bu yazının amacı, Türkiye'deki zorunlu askerlik ve vicdani retçilik tartışmalarına katkıda bulunabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, vicdani ret, zorunlu askerlik, kamu hizmeti, eşitlik ilkesi.

Conscientious Objection, Conscription and Alternative Public Service in Turkey and Western Democracies

Abstract

Compulsory military service has been rendered anachronistic, because conscription is the notion of the last two centuries, clearly defined with the concept of nation states as the only sovereign subjects in international politics. Nevertheless, the democratic changes and reforms of 1990's in Central and Eastern Europe have changed the post war Europe and the bloc confrontation, which have the dominated policies in Europe after World War II. Besides, the war that have been outbroken in Yugoslavia and the intervention by NATO clearly indicates that the basic priority about military conflicts in Europe is not 'territorial defence' anymore. Therefore, some of the EU member states have abolished conscription during the last years. At the same time, all EU members have accepted conscientious objection as a fundamental right and have adopted alternative public service instead. Even in some countries as Germany, alternative service has become very important to maintain the welfare system through a cheaper labour force. Consequently, one can easily say that, alternative public service would create the same results in countries which have a much younger population.

In Turkey, conscientious objection has not to be acknowledged. This comparative study aims to contribute to the debate on conscription and conscientious objection in Turkey

Keywords: Constitution, conscientious objection, conscription, public service, principle of equality.

Türkiye’de ve Batı Demokrasilerinde, Vicdani Ret, Zorunlu Askerlik ve Kamu Hizmeti Seçeneği

Dünya’da yaklaşık yüz yıldır tartışılan ve Batı demokrasilerinin gündeminde olan vicdani ret, total ret, alternatif kamu hizmeti gibi kavramlar, Türkiye’nin gündemine son 15 yılda girmiştir. Bu kavramların tartışılmaya başlanmasıyla, doğal olarak zorunlu askerlik hizmeti de tartışmaların odağında yer almıştır. Buradaki ‘tartışmalar’ ifadesinden, zorunlu askerlik ve vicdani retçilik konularının Türkiye kamuoyunu çokça meşgul ettiği sonucu çıkarılabilir. Bu konuda yazılıp çizilenler çok sınırlı bir çevre içinde kalmakta, vicdani retçilerin durumu yazılı ve görsel basında neredeyse yer almamaktadır. Bunda, Türkiye’de askerlik hizmetine atfedilen önemin, ulusal savunma siyasetinin yaşamsallığına yapılan vurgunun ve örneğin okul ders kitaplarında belletilmeye çalışılan ‘askerliğin kutsallığı’ düşüncesinin önemi büyüktür. Ancak özellikle Avrupa’da zorunlu askerliğin aşamalı olarak terkedilmeye başlaması, vicdani retçiliğin tüm Batı ülkelerinde kabul edilmesi, retçiliğin kabulü yönünde uluslararası kuruluşların Türkiye’ye yaptığı uyarılar, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin yeniden organize olma yönünde verdiği ipuçları, Türkiye’de de bazı dönüşümlerin yaşanacağını işaretleri olarak kabul edilebilir. Türkiye’de, askerlerin ve askerlik hizmetinin tarihsel ve sosyolojik değeri burada anlatılmaya gerek duyulmayacak kadar açıktır. Ancak yine Türkiye’de, her yıl askerlik çağına gelmiş binlerce yurttaşın, bu hizmeti olabildiğince geciktirmek için çabaladığı ve ‘bedelli askerlik’ düşü kurduğu da sır değildir. Bu yazı, zorunlu askerlik hizmeti ve vicdani retçilik konularında Türkiye’deki olası değişiklik çabalarına küçük bir katkı yapmayı hedeflemektedir.

Zorunlu askerlik hizmetindeki dönüşümün anlamı

Zorunlu askerlik, 1990’lara dek süren ve Avrupa’yı bloklara ayıran soğuk savaş döneminde yaşamsal önemde kabul edilmiştir. Ancak gerek bu savaşın sona ermesi, gerekse ulus devlet modelinin çözülmeye başladığı varsayımı, 19. ve 20. yüzyılların vazgeçilmezi olan zorunlu askerlik kurumunu

da tartışılır duruma getirmiştir. Ayrıca Avrupa'da, artan temel sosyal hizmet gereksinimini karşılamanın bir yolu da (aşağıda anlatılacak olan Almanya örneğinde görüldüğü gibi) zorunlu askerlik hizmeti yerine kamu hizmeti seçeneğinin sunulması olmuştur.

Avrupa'da da devletler son yıllarda, sosyal koruma ve sağlık hizmetlerinden yavaş yavaş el çekme eğilimi sergilemekte ve bu hizmetleri sivil örgütlenmelere devretme yolunu seçmektedirler. Avrupa genelinde sosyal refah örgütlerinde çalışanların sayısı yaklaşık 10 milyon kişi civarındadır ve çalışanların çoğu gönüllü konumundadır (voluntary workers). Organizasyonların çoğu hükümetlerden destek almaktadır. Bunlar ayrıca üyelik ödemeleri ve bağışlarla kendi kaynaklarını yaratmakta ve ürettikleri hizmeti piyasaya sunmaktadırlar. Her ne kadar devletler, işveren konumundaki örgütlere yardımda bulunsa da, bu yardımın miktarı yıllar itibariyle azalmıştır. Üstelik bu hizmetlerin hem toplum hem de retçiler için olumlu yanları ve özellikle gençler üzerinde toplumsallaştırıcı etkileri olduğu da kabul edilmektedir. Yani bu gönüllü hizmetlerin değeri sadece maddi olarak ölçülemez. Örneğin Almanya'da yapılan bir anket sonucunda, halkın % 88'inin, bu tarz bir gönüllülüğün gençlerin demokratik ve sosyal katılımını artırdığına ve sadece bir zaman kaybı olmadığına inandığı saptanmıştır.¹

Avrupa'da bu tarz bir gönüllülüğün ve kamu hizmeti dizgesinin beslenme damarlarından biri de, askerlik hizmeti yerine kamu hizmeti yapmayı tercih eden vicdani retçiler olmuştur. Özellikle Almanya gibi, genç nüfusun diğer Avrupa ülkelerine nazaran fazla olduğu bir yerde vicdani retçiliği hak olarak tanımak, sadece inanç ve ifade özgürlüğü konusunda atılmış olumlu bir adım olmanın ötesinde anlamlar taşımakta, kamunun üstlendiği hizmetlerin görece düşük maliyetle karşılanmasına da katkı yapmaktadır.

Avrupa'da, zorunlu askerlikten profesyonel ordulara geçişi yorumlayan Ajangiz'e göre, zorunlu askerliğin yaklaşık yüz yıl sürmesi bir 'zorlamanın ve gerekliliğin' sonucudur.² Oysa günümüzdeki verilere bakıldığında, zorunlu askerlik konusunda yaygın bir toplumsal hoşnutsuzluk olduğu gözlenmektedir. Askerlik çağına gelen insanların, askere gitmekten kaçınması, kaçması, başka ülkelere gitmesi, vicdani ve total retçilik gibi olgular bunun kanıtıdır. Özellikle savaş dönemlerinde bu eğilim daha da artmaktadır (AJANGİZ, 2001: 2). Yine

1 EBCO (The European Bureau for Conscientious Objection). <http://teletel.terra.es/ersonal/beoc.ebco/>

2 Rafael Ajangiz (2001), *Being Influential Without Participating in The Policy Process. The Case of Conscriptin in Western Europe*, <http://www.essex.ac.uk/ecpr/vents/jointsessions/paperarchive/copenhagen/ws20/ajangiz.PDF>. 10.7.2005.

savaş dönemlerindeki protestolar çoklukla zorunlu askerliğin kaldırılması talepleriyle birlikte yürümekte ve her şans verildiğinde kamuoyu eğiliminin kuşku bırakmayacak şekilde zorunlu askerliğin kaldırılmasından yana olduğu gözlemlenmektedir. Yazara göre bazı araştırmalarda zorunlu askerliğe destek sonuçları çıkarken, bu hizmetin gerekliliği açıkça tartışılmaya başlandığında tam tersi sonuçlarla karşılaşıldığı da bir başka gerçektir. Çoğu Avrupa ülkesinde, özellikle Belçika, Fransa, İtalya, İspanya gibi ülkelerde, siyasi liderler bu konu hakkında ciddiye alınabilecek açıklamalar yaptığı anda, zorunlu askerlik karşıtı görüş ve tartışmalar da yoğunlaşmıştır. Avrupa'da bu eğilimin başlangıcı, II Dünya Savaşı ardından yaygınlaşan 'askerilik sonrası toplum (post-military society)' döneminin, gerek günlük yaşam gerekse ulusal ya da uluslararası ilişkilerde sivilliği öngörmesiyle olmuştur. Yine bu dönemde, 'insan hakları' kavramının demokrasinin vazgeçilmez ilkelerinden biri haline gelmesinin de etkisi büyüktür. 1970'lerle birlikte, toplumun askeri sorunlara ilgisi azalmış, toplum ile ordu arasındaki mesafe gitgide artmıştır. Yazara göre bunun temel nedeni, savunmaya ilişkin konuların, halkın gündeminde en alt sıralara düşmesi ve sanayi sonrası toplumlarda savaş ve ordu karşıtlığının artmasıdır (AJANGİZ, 2001: 4).

Ülkeler, geçen zaman zarfında zorunlu askerliğin bazı dezavantajlarını da keşfetmiştir. Örneğin teknik ya da hizmet içi bazı görevler açısından zorunlu askerlik süresinin yetersizliği görülmüştür. Yine hükümetler, bazı özel görevler açısından zorunlu askerlere güvenemeyeceklerini anlamışlardır. Bu ülkeler ayrıca, vicdani retçilerin sayısının umulandan az olduğunu ve yasal hale getirilmesinin sivil itaatsizliği de törpülediğini farketmişlerdir.

Günümüzde devletler, zorunlu askerliğin kaldırılması için bazı koşulların varlığına gereksinim duymaktadır. Bunların başlıcaları, yeterli askeri kapasitenin varlığı, yani stratejik eğilimlere uygun, hareket kabiliyeti olan askeri güce sahip olmak, güçlü bir gönüllü askerlik sistemine sahip ya da bunu başarabilecek durumda olmak ve askeri harcamalardaki artışın getirdiği yükü (AJANGİZ, 2001: 8). Zorunlu askerlik ve retçilerle ilgili yasal düzenlemeler yapan ülkeler bu koşulları göz önünde bulundurmışlardır.

Vicdani Retçilik

Vicdani ret, kişinin, dini, siyasi, ahlaki nedenlerle askerlik hizmetini, silah altına alınmayı reddetmesidir.³ Dolayısıyla kişileri vicdani retçi olmaya

3 Major, vicdani retçiliği, total retten ayırmak için ilkini, 'partial' yani kısmi ret olarak adlandırmaktadır (MAJOR, 1992: 349 vd.).

yönelten çeşitli nedenler vardır. Askerlik çağına gelmiş yurttaş, devlete ve kurumlara karşı olduğundan, dini inançları nedeniyle silah altına alınmayı reddettiğinden, savaflara ve onları yürüten ordulara karşı olduğu ya da emir alıp vermeyi istemediğinden dolayı, vicdani retçi olabilir.⁴

Vicdani retçiliğin yaklaşık bir yüz yıllık bir geçmişi olmasına karşılık, Türkiye'de ilk örnekler 1980'li yılların sonunda, özellikle PKK ile çatışmaların yoğunlaştığı 1990'larda ortaya çıkmıştır. Türkiye'de bilinen ilk vicdani ret açıklaması, 1990 yılında V. Zencir ve T. Gönül tarafından gerçekleştirilmiştir.⁵ Bugüne dek vicdani retçilere ilişkin hiçbir tüzel düzenleme yapılmamıştır (tek istisna kabul edilebilecek Bakanlar Kurulu kararı aşağıda anlatılacaktır).

Gereğesi ne olursa olsun sonuçta vicdani retçilerin vardığı nokta, askerliğin yani silah altına alınmanın reddidir. Birey, herhangi bir gerekçeyle silah altına alınmayı ahlaki açıdan sorgulamakta ve savaş mekanizmasıyla işbirliği yapmayı reddetmektedir. Ülke savaşta olmasa da; bir retçi için önemli olan, barış zamanındaki 'savaşmayan' bir ordunun da varolma nedeninin algılanma şeklidir. Retçilerin ortak paydası, militarizme ve devletin bireyler üzerindeki tasarruf iddiasına karşı olmaktadır.

Modern zamanlarda vicdani retçiliğin ortaya çıktığı yer Amerika'dır.⁶ Önceleri askerlik hizmeti genellikle dini gerekçelerle reddedilmiştir. İlk retçilerin başlıca motivasyonu Hıristiyanlıktır. Her ne sebeple olursa olsun insan yaşamını sona erdirmenin olumsuzlanması, dindarların askerliğe bakışını biçimlendirmiştir. Bu geleneğin, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden miras olduğu söylenebilir; bilindiği gibi, Roma ordusundaki ilk Hıristiyanlar da savaşmayı reddetmiştir.⁷ Günümüzde dini gerekçelerle askerliği reddedenlerin en bilinenleri ise Yehova Şahitleri'dir.

Vicdani ret hareketleri her ülkede değişik biçimlerde ortaya çıkmıştır. Örneğin Almanya'da güçlü ve iyi organize olmuş bir barış hareketi sonucunda ve geniş bir toplumsal uzlaşmayla kabul edilirken, İtalya, Fransa ve İspanya'da

4 Vicdani retçiliğin kapsamlı tanımları için bkz. (MAJOR, 1992: 350).

5 <http://arkabahce.ada.net.tr/proje/amiliter/trtarih.html>. 12.8.2005.

6 Retçiliğin tarihiyle ilgili bilgi için bkz: Charles C. Moskos/John Whiteclay Chambers (1993) "The New conscientious objection: from sacred to secular resistance" (New York: Oxford University Press) (çev: E. Güler, B. Fatih Meral, N. Anıl Cinisli).

7 Konuya ilişkin kaynaklarda Dünya'daki ilk retçinin Roma ordusunda savaşmayı reddettiği için idam edilen Maximilian olduğu belirtilmektedir. Ancak, bazı durumlarda savaş gerekliliğini savunanlar da bu düşüncelerinin köklerini yine Hıristiyan teologlarında bulmaktadır. Bu konudaki görüşleri için bkz. (MAJOR, 1992: 352).

benzer şekilde doğup (özerk ve sivil itaatsizlik temelli) farklı bir gelişim izlemiştir. Vicdani retçilik, İtalya'da lobıcılık ve düzeltim hareketi, Fransa'da ise aralarında zayıf bağlar olan çok sayıda küçük örgütlenmenin ulusal düzeyde saman alevi gibi birden parlayan ve sönen etkinlikleri şeklinde ortaya çıkmıştır. İspanya'da ise, sivil itaatsizlik gibi bir muhalif hareketin gereksinim duyduğu iki şey; güçlü küçük grup bağları ve uzlaşmacı ulusal bir eşgüdüm hareketi yaratılabilmiş ve ademi merkezियetçi yapı bu hareketin gelişmesi için elverişli bir ortam yaratmıştır. Bu nedenledir ki, sivil itaatsizlik hareketinin en coşkulu olduğu yer İspanya'dır. İspanya'daki itaatsizliğin sloganı, 'eğer hiçbirimiz askere kaydolmazsak zorunlu askerlik sona erer' olmuştur (AJANGİZ, 2001:14-15).

20. yüzyılın sonlarına doğru vicdani ret gerekçeleri çeşitlenmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan başlayarak siyasi gerekçeli retçiliğin arttığı gözlenmiştir. Bu artışta, gelişmiş ülkelerin yayılmacı amaçla savaşlar çıkarmaları ve izledikleri işgalci siyasetler de etkili olmuştur. İlk kez I. Dünya Savaşı sırasında, dindar vicdani retçilere, 'burjuvaların savaşında' dövüşmeyi reddeden sosyalist ve anarşistler katılmıştır.⁸ Başlangıçta büyük ve savaşan devletler retçiliğe şiddetle karşı çıkmış, retçiler, örneğin Almanya'da akıl hastanelerine kapatılırken, Fransa ve Rusya'da uzun süreli hapis cezalarına mahkum olmuşlardır.⁹ Retçilerin baskıları sonucunda Danimarka, Norveç, Hollanda ve İsviçre gibi ülkeler bu dönemde 'dini vicdani retçiliği' kabul etmiştir.¹⁰ II. Dünya Savaşı'nın ardından özellikle 60'lı yıllarla birlikte batı demokrasileri retçiliği kabul etmeye ve karşılığında kamu hizmeti seçeneği sunmaya başlamışlardır. Yukarı da belirtildiği bu kabullenmede, yürütülen yayılmacı siyasete kamuoyunda yükselen tepkilerin payı olmuştur. Örneğin Fransa'da

8 I. Dünya Savaşı'nda İngiltere ve ABD'deki retçilerin durumu ve tüzel düzenleme çabaları için bkz. (GLEN, 1983: 55-56).

9 Rusya'da Ekim 1918'de L. Trotsky'nin emriyle yayımlanan 130 numaralı bildiri, ilk kez retçilerin silahlı olmayan askeri birimlerde görev almalarına olanak vermiştir. Dini gerekçelerle retçi olmaya hak tanıyan kararname ise Haziran 1919'da çıkarılmıştır (ZVEREV/COPPETERS, 1995: 80 vd.).

10 Norveç'te 1890'larda vicdani retçilik yönetimin gözardı edemeyeceği bir sorun haline gelince, Parlamento (Storting) bu sorunu ele almış ve bazı düzenlemeler getirmiştir. Ancak retçiliğin yasal düzenleme konusu olması için 1922'yi beklemek gerekmiştir. Dolayısıyla Norveç, bu konuda başı çekmesine karşın, İskandinav ülkeleri arasında yasallaştıran son ülke olmuştur. Yasallaşma süresinin uzunluğu ve kesintilerin ilginç tarihi için bkz. (AGOY, 1990: 4-26).

ABD'de de, 1940 tarihli ve retçiliğin laik bir tanımını yapan Selective Service Act'ın kabul edilişi sırasında Kongre'de Roosevelt ile pasifistler arasındaki mücadeleyle anlatılan makale için bkz. (GLEN, 1983: 58 vd.).

(Yehova Şahitleri ve birkaç mezhep için) retçiliğin sınırlı da olsa tanınması, Cezayir Savaşı sonrasına rastlamaktadır. Vicdani retçiliğin Avrupa’da kabul edilmesi tarihinin, savaş karşıtı eylemler ve insan hakları alanındaki gelişmelerin tarihiyle at başı gittiği söylenebilir.¹¹

Eşzamanlı bir başka gelişme, kabulün yaygınlaşmasıyla birlikte, vicdani retçilik üzerinde yapılan tartışmaların da artmasıdır. Açıktır ki dini gerekçe, toplumda yaşayan bireyler tarafından daha kolay kabul edilmekteydi. Tanrı ile kişi arasında üçüncü kişilerin anlam veremeyeceği türden bir bağ söz konusu olduğundan ve bu pek tartışılabilir bir durum da olmadığından, kabullenmek ya da ‘saygı duymak’ daha kolaydı. Ancak, retçilik ahlaki ve siyasi nedenlerle yaygınlaştığında, bu durum doğal olarak, bireyler ve devlet- birey arasında çatışmaya neden olmuştur. Çatışmanın merkezinde bu kez tartışılabilir ve eleştirilebilir ‘kanaatler’ vardır. Üstelik tartışma konusu, kamusal zorunlulukların başında yer aldığı varsayılan ‘kendi ülkesini savunma’ gereksinimidir.¹² Ancak tüm demokratik devletler yurttaşlarına bu hakkı

11 Ajangiz, Moskos/Chambers’ten yaptığı alıntıdan yararlanarak vicdani retçiliğin ortaya çıkışını açıklamaya çalışmıştır (Moskos/Chambers (2000)(ed.), The New Conscientious Objection, From Sacred to Secular Resistance, Oxford University Press, Oxford) Buna göre, vicdani retçiliğin yayılmasının nedeni, batı toplumlarında son elli yılda gerçekleşen modernizasyon sonucunda artan refah ve askeri konulara yakınlığın azalmasıdır. Ancak yazara göre bu açıklamayla çelişen bazı gerçekler de var. Örneğin bazı ülkelerdeki retçi sayısı 30 yıl öncekinden daha azdır. Yine örneğin Norveç’te (1890-1922 arasında) ve İspanya’da (1971- 1996), vicdani retçiliğin gelişimi açısından, aradaki yıl farklılıklarına rağmen büyük benzerlikler vardır. Bu ülkelerde, söz konusu yıllar arasında, sivil itaatsizlik, köktenci savaş karşıtlığı düşüncesindeki benzerlik, şiddet karşıtı direnişteki biçim benzerlikleri ve otoriteye gösterilen tepkilerdeki benzerlik dikkat çekicidir. Dolayısıyla retçilikteki artışı sadece modernleşmenin doğal sonucu gibi göstermek eksiktir.

Yazar ayrıca, 1965- 1998 yılları arasında Avrupa’da vicdani retçilerdeki artışı da tablolarla sergilemektedir. Birkaç örnek vermek gerekirse, 1965’teki retçi sayısı Almanya’da 3437, Fransa’da 67, Norveç’te 400 iken, 1998’de Almanya’da 171657’ye, Fransa’da 1995’te 7200’e, Norveç’te 1997’de 2300’e çıkmıştır. İtalya’da 1973’te 143 iken, 1998’de 70000’e, İspanya’da 1976’da 597 iken 1998’de 150581’e çıkmıştır (AJANGİZ, 2001:5).

12 Sciarrino/Deutsch, savaşan bir ülkenin yurttaşı olup da vicdani ret açıklaması yapanların durumunun sorunlu olduğunu belirtmektedir. Yazarlar bu sorunu, kişilerin ülkeleriyle kurdukları duygusal bağ çerçevesinde ve çeşitli örneklerle tartışmışlardır. En çarpıcı örneklerden biri pasif direniş başlatmadan önce, ülkesi Britanya’nın Güney Afrika’daki Boer Savaşına katılan ve o ülkenin üniformasını giyen, üstelik bu katılımı savunan Gandhi’dir. Bir başka örnek ise, Nazilerle işbirliğini reddederek retçi olan ve bundan dolayı, Katolik rahiplerince savaşa ve

tanyarak, tercihlerini 'kanaat özgürlüğünden' yana kullanmışlardır. Yukarıda da belirtildiği gibi, vicdani retçilik geçen yüzyılda, özellikle soğuk savaş döneminde artmıştır. Örneğin ABD'deki artışın yoğun olarak yaşandığı dönem Vietnam Savaşı yıllarıdır. ABD'nin son 40 yılda girdiği her savaş, ordusundaki retçilerin sayısında artışa neden olmuştur.

Türkiye'de askerlik hizmetinin zorunluluğu

Türkiye'de askerlik hizmetinin anayasal temeli 1982 Anayasası'nın Vatan Hizmeti başlıklı 72. maddesinde yer almaktadır. Buna göre, "Vatan hizmeti, her Türkün hakkı ve ödevidir. Bu hizmetin Silahlı Kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenir."

Görüldüğü gibi Anayasa, 'vatan hizmeti'ni sadece silahlı kuvvetlerde yerine getirilebilecek bir hizmet olarak düzenlememiştir. Hükme göre, bu hizmet kamu kesiminde de yerine getirilebilir ve yerine getirilecek yer ve hizmetin niteliğini belirlemek yasa koyucuya bırakılmıştır.

Benzer nitelikteki düzenleme 1961 Anayasası'nın 60. maddesinde de yer almaktaydı. 60. maddenin, 'Milli Savunma hak ve ödevi' başlığını taşıyan ilk şekline göre, "Yurt savunmasına katılma, her Türkün hakkı ve ödevidir. Bu ödev ve askerlik yükümü kanunla düzenlenir." 1961 Anayasası'nın hazırlanması sırasında, Anayasa Komisyonu'nun metninde, 'askerlik yükümü' ifadesine yer verilmemişti. Bu durum Temsilciler Meclisi'ndeki görüşmelerde tartışmalara neden olmuş ve ardından söz konusu ifade metne eklenmiştir (ÖZTÜRK, 1966: 2197-2200). Yine bu tartışmalar sırasında bazı üyeler, 'askerlik mükellefiyeti' ifadesinin de eklenerek anlamın güçlendirilmesini savunmuş ancak öneri kabul edilmemiştir.¹³

1961 Anayasası'nın 60. maddesi, 20.9.1971 gün ve 1488 sayılı Yasayla değiştirilmiş ve 1982'deki hükme benzer hale getirilmiştir. Tek fark, 1982'deki 'kamu kesimi' yerine 'kamu hizmeti'nin tercih edilmiş olmasıdır.

Dolayısıyla, vatan hizmetinin sadece silahlı kuvvetler bünyesindeki hizmetle sınırlı olmayabileceği ve yasama organına bu konuda düzenleme

şehitlik mertebesine ulaşmak için ikna edilmeye çalışılan Alman köylüsü Franz Jagerstatter'in ilginç serüvenidir. Kişilerin ülkeleri savaşırken retçi olmalarının karmaşıklığını anlatan bu makale için bkz. (SCIARRINO/DEUTSCH, 2003: 61-63).

13 Üyelerden M. Ataklı, 'askerlik mükellefiyeti' eklenmezse ileride gelecek bir iktidarın, seçmenin gözüne girebilmek için mecburi askerliği kaldırabileceği endişesini dile getirmiştir (ÖZTÜRK, 1966: 2202).

yetkisi verme ereği, 12 Mart’ın ardından gerçekleştirilen değişikliklerle benimsenmiştir.

1982 Anayasası’nın hazırlığı sırasında da Danışma Meclisi’nin kabul ettiği 81. maddede yer alan, ‘ne şekilde yerine getireceği’ deyimi, MGK (Milli Güvenlik Konseyi) Anayasa komisyonu tarafından, ‘ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı’ şeklinde değiştirilmiştir. Bu değişikliğin asıl gerekçesi kuşkusuz, yabancı ülkelerde işçi olarak çalışan yurttaşların konumudur. Bilindiği gibi bu kişiler, belli miktarda para ödemeleri karşılığında ve temel eğitimi almalarıyla vatan ödevini ‘yerine getirmiş’ sayılmaktadır. Tabii bu değişiklikle, vatan hizmetinin yerine getirilmesine ilişkin gelecekteki yasal düzenlemelere olanak sağlamak da amaçlanmıştır. Hizmetin, ayrıca kamu kesiminde yerine getirilebilecek olması, özel kişi, kuruluş ve derneklerin ‘yurt savunması’ niteliğinde etkinliklerde bulunamayacakları anlamına gelmektedir.

Maddede hükme bağlanan bir başka konu ise, konuya ilişkin tüm düzenlemelerin ancak yasayla yapılabileceğidir.

Türkiye’de ‘doğrudan’ konuya ilişkin bir tüzel düzenleme bulunmamaktadır. Ancak bu çalışma için yapılan okumalar sırasında, doğrudan konuya ilişkin olmasa da bir Bakanlar Kurulu kararında vicdani retçilere tanınan bağımsızlığa rastlanmıştır. Bakanlar Kurulu’nun 1993 yılında yayımlanan bir kararı, ‘askerlik hizmetini yapmış sayılma’ durumunu düzenlemeye yöneliktir. Bakanlar Kurulu’nun 5.7.1993 tarihindeki (93/4613 sayılı) kararı, ‘Birden fazla tabiiyetli vatandaşların askerlik yükümlülüklerini yerine getirmiş sayılmalarına dair esaslar’a ilişkindir.¹⁴ Bu kararın, konumuz açısından önemli olan yanı, beşinci maddenin ikinci fıkrasındaki düzenlemedir. ‘Askerlik yükümlülüğünün yerine getirilmiş sayılması’ başlıklı maddenin ilk fıkrasına göre, “Yurt dışında doğmak ve ikâmet etmek veya kanunî rüşet yaşından önce ikâmet etmek amacıyla yabancı bir ülkeye gitmek suretiyle bulunduğu ülke vatandaşlığını 38 yaşını tamamladıkları yılın sonuna kadar kazananlardan, tâbiyetinde buldukları yabancı ülkede askerlik yaptığını belgeleyenler, askerlik yükümlülüğünü yerine getirmiş sayılırlar.” Maddenin ikinci fıkrasında ise, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarına tanınmayan ‘vicdani retçi’ olma hakkı, çifte vatandaşlığı olanlara tanınmaktadır. Fıkraya göre, “Buldukları ülke mevzuatı gereği ihtiyaç fazlası oldukları veya inançları nedeniyle askerlik yapmak istemediklerinden sivil kurum ve kuruluşlarda hizmet yapmak suretiyle askerlik hizmetini tamamlayanlar da bu durumlarını belgelemek kaydıyla askerlik yükümlülüğünü yerine getirmiş sayılırlar.” Bu karardan hareketle, vicdani retçiliğin, çifte

14 Resmi Gazete, 25.7.1993- 21648.

vatandaşlık sahipleri açısından kabul edildiği, dolayısıyla mevzuatta bu konuya ilişkin bir düzenleme olmadığı görüşünün eksikliği belirtilmelidir.

Türkiye’de Anayasa’nın 72. maddesine göre, askerlik hizmetinin ‘zorunlu’ kabul edilemeyeceği yukarıda belirtilmişti. Oysa, 21.6.1927 gün ve 1111 sayılı Askerlik Kanunu’nun birinci maddesine göre¹⁵, “Türkiye Cumhuriyeti tebaası olan her erkek, işbu kanun mucibince askerlik yapmağa mecburdur.” Görüldüğü gibi, Anayasa tarafından ‘vatan hizmeti’ olarak adlandırılan ve yasama organına alternatif hizmete ilişkin düzenleme yapma olanağı tanıyan düzenlemeye karşılık Askerlik Kanunu, askerliğin zorunlu olduğunu hükme bağlamaktadır. Dolayısıyla askerliğin vicdani gerekçelerle reddine izin verilmesi durumunda asıl değiştirilmesi gereken söz konusu bu madde olacaktır.

Türkiye’de, çeşitli nedenlerle askerliğini yapmayan kişiler hakkında uygulanan ceza hükümleri vardır. Vicdani retçilik de bu nedenlerden biridir. Bugüne dek vicdani retçi olduklarını açıklayanların sayısı yaklaşık yüz civarındadır. İlginç olan nokta, her retçinin aynı şekilde kovuşturmayaya uğramaması, yargılanmamasıdır. Bu nedenle, basında adı duyulan vicdani retçiler yargılanan ve cezalandırılan kişiler olduklarından toplam sayı hakkında yanıltıcı olmaktadır. Türkiye’de vicdani gerekçelerle askerlik hizmetini reddeden kişiler, TCK Türk Ceza kanunu), ACK (Askeri Ceza Kanunu) hükümleri uyarınca yargılanmakta ve hüküm giymektedir.

TCK ve ACK’nin ilgili hükümleri

22.5.1930 gün ve 1632 sayılı ACK’nin¹⁶ 21.8.1940 gün ve 3914 sayılı Yasa’nın birinci maddesiyle değiştirilmiş, Milli Mukavemeti Kırmak başlıklı 58. maddesi’ne göre, “Her kim, Türk Ceza Kanunu’nun 153, 161 inci maddelerinde yazılı suçlardan birisini ve 155 inci maddede yazılı, halkı askerlikten soğutmak yolunda neşriyatta ve telkinatta bulunmak ve nutuk irat etmek fiillerini işleyecek olursa milli mukavemeti kırmak cürmünden dolayı mezkûr maddelerde gösterilen cezalarla cezalandırılır.”¹⁷ Ayrıca 87. maddeye

15 Resmi Gazete, 12-17.7.1927- 631-635.

16 Resmi Gazete, 15.6.1930- 1520.

17 TCK’nin uğradığı değişikliğin ardından 153. ve 155. maddeleri lafzının bir geçerliliği kalmamıştır. Konuya ilişkin olarak, 26.9.2004 gün ve 5237 sayılı Yasa ile 1.6.2005’te yürürlüğe giren yeni TCK’nin Milli Savunmaya Karşı Suçlar başlıklı Altıncı Bölümü getirilmiştir. Halkı Askerlikten Soğutma başlıklı 318. maddeye göre, “ Halkı, askerlik hizmetinden soğutacak etkinlikte teşvik veya telkinde bulunanlara veya propaganda yapanlara altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir. Fiil, basın ve yayın yolu ile işlenirse ceza yarısı oranında artırılır.” Askerleri

göre İtaatsizlikte ısrar edenlerin cezası: - 1. *Hizmete mütâallik emri hiç yapmayan, itaattan fiilen veya söz ile imtina eden veya emir tekrar edildiği halde itaat etmemekte ısrar edenler iki seneye kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar.* 2. *Yukarıdaki fıkrada yazılı suçlar seferberlikte yapılırsa beş ve düşman karşısında yapılırsa on seneye kadar ağır hapis cezası hükmolunur. Toplu asker karşısında veya hizmetten savuşmak için veya silahlı iken yapılan itaatsizliğin cezaları: Madde 88 - 87 nci maddede yazılı itaatsizlik suçlarını toplu asker karşısında yahut silah başı emrine karşı veya silahlı iken veya hizmetten kısmen veya tamamen styrlmak kastiyle yapanlar üç aydan beş seneye kadar hapis, seferberlikte beş seneye kadar ağır hapis ve düşman karşısında on seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis cezasıyla cezalandırılırlar. Büyük zararlar veren itaatsizliğin cezaları ise 89. maddede hükme bağlanmıştır. Buna göre, 1. İtaatsizlik yüzünden, isteyerek istemeyerek, büyük bir zarar husule getiren, bir insanın hayatını tehlikeye koyan, başkasının malına ve mülküne zarar veren veyahut memleketin emniyetini veya kıtaatin muharebeye ihzarının veya talim ve terbiyesinin mükemmeliyetini ihlal edenler on beş seneye kadar hapis veya on seneye kadar ağır hapis, seferberlikte on beş seneye kadar veyahut müebbet ağır hapis ile cezalandırılır. 2. Düşman karşısında ölüm cezası veyahut on beş seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis ile cezalandırılır.*

Türkiye'de adı en bilinen vicdani retçiler O. Murat Ülke ve M. Tarhan'dır.¹⁸ Ülke'nin, aldığı hapis cezasına karşı AİHM'de açtığı dava,

İtaatsizliğe Teşvik başlıklı 319. maddeye göre, " Askerleri veya askeri idareye bağlı görev yapan diğer kişileri kanunlara karşı itaatsizliğe veya yeminlerini bozmaya veya askeri disiplini veya askerlik hizmetine ilişkin görevlerini ihlâlâ yönelten ve tahrik edenler ile kanunlara, yeminlere veya disiplin veya diğer görevlere aykırı hareketleri askerler önünde öven veya iyi gördüğünü söyleyen kimselere, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası verilir..." Yargıtay 9. Ceza Dairesi'nin 58. maddeye dayanılarak verilmiş bir kararı vardır.

Sanık, Kıbrıs harekatı sırasında, askere sevk edilen bir kısım askerin içinde 'siz nereye gidiyorsunuz, niçin gidiyorsunuz, zenginleri korumak için mi gidiyorsunuz...' şeklinde sözler sarfetmiş, Ankara DGM'de yapılan yargılama sonunda beraat etmiştir. Karara, Cumhuriyet Savcısı tarafından itiraz edilmiş ve Yargıtay bu sözleri 'halkı askerlik hizmetinden soğutmak ve telkinde bulunmak' suçu olarak değerlendirerek (Askeri Ceza Kanunu, 58. madde), DGM kararının bozulmasına karar vermiştir (E.1974/8, K.1974/6, T.19.12.1974).

18 Askerlik hizmetine başladıktan sonra bu hizmeti reddetmeye karar veren M. Bal ise, askerlik hizmetinin dokuz buçuk ayı dolmuşken, 24.10.2002 tarihinde vicdani ret açıklaması yapmış ve emirlere uymayacağını açıklamıştır. Bunun üzerine hakkında

Divan'da görülmektedir. Askerlik yapmayı reddettiği gerekçesiyle 8 Nisan 2005 tarihinde tutuklanarak Sivas Askeri Cezaevi'ne konulan vicdani retçi Mehmet Tarhan ise¹⁹, yargılamanın sonunda, "toplu asker önünde emre itaatsizlik" ve "askerlikten sıyırmak için emre itaatsizlik" yaptığı gerekçeleriyle her bir fiile 2'şer yıl olmak üzere 4 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.²⁰

Türkiye'de, vicdani retçiler tartışmasının dışındaymış gibi görülen, ancak inançları nedeniyle askerlik hizmeti yapmak istemeyen ve dolayısıyla da vicdani retçi konumunda bulunan Yehova Şahitleri hakkında verilen yargı kararı, ayrıca incelemeye değerdir.

Vicdani retçiliğin gerekçelerinden biri ve belki de en bilineni, dini nedenlerle askerliğin reddedilmesidir. Bu konuda Yehova Şahitleri'nin özel bir yeri vardır. Bazı ülkeler, bu inanca sahip olanların konumunu özel olarak düzenlemiştir ve aşağıda anlatılacaktır. Yehova Şahitleri, Türkiye'de de çeşitli yargı kararlarına konu olmuştur. Konuyla doğrudan ilgili yargı kararı, Askeri Yargıtay 3. Dairesi'nin, Mayıs 2005'te verdiği ve Yehova Şahitleri'nin de askere gitmeleri gerektiğine hükmettiği karardır. Hakkında bakaya suçundan dava açılan kişi, inancı gereği askere gitmeyeceğini, zorla askere alınmasının insan haklarına aykırı olduğunu savunmuş ancak mahkeme bu savunmayı kabul

kovuşturma başlatılmış ve Askeri Savcılık yöneltilen suçlamalardan biri olan 'halkı askerlik hizmetinden soğutmak yolunda neşriyatta ve telkinatta bulunmak' suçundan takipsizlik kararı vermiştir. Savcılık, kişinin yaptığı ret açıklamasının, Askeri Ceza Kanunu'nun 58. maddesinin yollama yaptığı TCK'nin 155. maddesinde yer alan 'neşriyat ve telkinattan' sayılmayacağına, bunların 'ifade özgürlüğü' çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğine ayrıca ... bu açıklamaların halkı askerlik hizmetinden soğutmak yolunda telkinatta bulunmaya yönelik bulunmadığı gibi askerlik hizmetini menfi yönde etkilemediği ve elverişli de olmadığı dosya kapsamından anlaşıldığından... kovuşturmaya yer olmadığına karar vermiştir.

19 M. Tarhan, 27.10.2001'de bir basın açıklaması yaparak vicdani retçi olduğunu ilan etmiştir. Tarhan açıklamasında, şiddetin her türlüünü lanetlediğini, savaşların yaşam hakkını ihlal ettiğini, hiçbir militarist aygıtın emrine olmayacağını, devlet kurumunun gerekliliğine ve dolayısıyla bu kuruma hizmete inanmadığını ve bu nedenle askere gitmeyeceğini ilan etmiştir. Tarhan'a göre savaşları durdurmanın yolu, onun insan kaynağını kurutmaktır. Tarhan'ın açıklamasının tam metni için bkz. (TÜRKER, 2005: 5).

20 Vicdani retçiler, cezaevine konduğunda, burada anlatmaya gerek olmayan ama kolayca tahmin edilebilecek bir muameleyle karşılaştıklarını iddia etmektedirler. Yazılı ve görsel basın da bu konuda verdikleri haberlerde dikkat çekici bir oto kontrol sergilemektedir. Örneğin, konumu uzun süredir tartışılan ve özellikle ulusal ve uluslararası insan hakları örgütleri tarafından yakından takip edilen Tarhan'ın yargılanmasının sonucu, basında, gülünç denebilecek kadar az satırla yer almış, haber neredeyse görmezden gelinmiştir.

etmeyerek davalıyı iki ay on beş gün hapse mahkum etmiştir. Askeri Yargıtay kararı onaylamıştır. Askeri Yargıtay'a göre, her devlet savunması için gerekli önlemleri almaktadır ve her erkek yurttaş zorunlu olarak askerlik yapacaktır. Ayrıca dini inanç nedeniyle askerlik yapılmaması ya da farklı yerde ve statüde yapılması, Anayasa'nın 10. maddesindeki eşitlik ilkesine aykırı olacaktır (RADİKAL, 31.5.2005: 5).

Askeri Yargıtay'ın bu kararı birkaç açıdan tartışmalıdır. İlki, Anayasa'nın 72. maddesi lafzından, her erkeğin zorunlu olarak askerlik yapması gerektiği sonucunun çıkarılmasıdır. Oysa hükmün bu şekilde değerlendirilemeyeceği yukarıda açıklanmıştır.

Tartışmalı olan ikinci konu, Anayasa'nın 10. maddesine yapılan göndermeye ilişkindir. Kanun Önünde Eşitlik başlığını taşıyan hükme göre;

"Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür (Ek: 7.5.2004- 5170/1). Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar."

Yasalar önünde eşitlik ilkesi, yasaların uygulanması açısından kişiler arasında ayırım gözetilemeyeceği anlamına gelmektedir; ancak bu ilkedен, farklı konumda bulunanlara, farklılıkları ölçüsünde yine farklı kuralların uygulanamayacağı sonucu da çıkarılamaz (SABUNCU, 2005: 92). Dolayısıyla 10. maddedeki eşitlik ilkesi, herkese her zaman aynı kuralların uygulanması gerektiği şeklinde anlaşılmalıdır.²¹ Burada tartışmalı olan nokta, dini inanç

21 AİHM'nin bir kararı, doğrudan vicdani retçiliğe ilişkin olmasa da, eşitlik ilkesinin uygulanması açısından önemlidir. Yehova Şahidi olan başvuru T., genel seferberlik sırasında askeri üniformayı giymeyi reddetmiş, emre itaatsizlik gerekçesiyle mahkum olmuştur. (9.12.1983'te) Kişinin başvuru gerekçesi, mahkumiyeti gerekçe gösterilerek istediği göreve atamasının yapılmaması, idarenin 'inancı nedeniyle mahkum olması durumu' göz önünde bulundurmamasıdır. Mahkeme, devletlerin, durumları birbirinden farklı olan kişileri nesnel ölçütleri kullanarak 'farklı' bir muameleye tabi tutmaları gerektiğini belirtmiştir. Mahkeme'ye göre devletler, somut olaydaki örnek göz önünde bulundurulduğunda, örneğin davalı devletin yaptığı gibi, hüküm giymiş bir kişiyi 'sözleşmeli muhasebecilik görevine' atamayabilir; ancak, dinsel ya da felsefi gerekçelerle üniforma giymeyi reddedenin aldığı mahkumiyet, onun mesleki becerisini engelleyecek ahlaki zaafılara sahip olduğu anlamına gelmez. Üstelik başvuru, asker üniforması giymemenin cezasını çekmiştir. Mesleğe kabul edilmemesi bir başka yaptırım daha uygulamak anlamına gelir ki bu durum orantısız bir durum

farklılığının, farklı uygulamalara izin verip vermeyeceğidir. Yani sorun, inancı nedeniyle askerlik yapmayı istemeyen bir kişinin askere alınmamasının, askerlik yapan diğerleri ile arasındaki eşitliği zedeleyip zedelediğidir. Konu hayli çetrefildir ve yurttaşlar arasındaki dini inanç farklılığının, inancı nedeniyle askerlik yapmak istemeyen kişiyi 'farklı durumdaki kişi' konumuna getirdiği de ileri sürülebilir. Reddedenin 'farklı' olduğunu kabul etmek, askerlik hizmetini yerine getirmek istemeyene bu hakkı tanımının eşitlik ilkesine aykırı olmadığı şeklinde yorumlanmasına kolayca izin vermemektedir. Şöyle ki, Anayasa'nın 24. maddesine göre, kimse, inanç ve kanaatlerinden dolayı suçlanamaz ve kınanamaz. Bu temel hakkın tartışılması ve öngörülebilecek sınırlamalar konusundaki tartışmalar bu yazının konusu değildir; burada vurgulanması gereken nokta, Anayasa'nın inanç özgürlüğüne getirdiği güçlü güvencenin göz önünde tutulmasıdır. Dolayısıyla bir kişinin, dini inançlarının askerlik hizmetini yerine getirmesine izin vermediğini açıklaması olanaklıdır, bu nedenle suçlanamaz. Ancak bu açıklamanın bir sonraki adımı, kişinin askere gitmemesi olduğu için sorun, 10. maddedeki eşitlik ilkesine aykırılık sorunu olarak ele alınmaktadır; çünkü aynı inanca sahip olmayan 'diğerleri', zorunlu askerlik hizmetini yerine getirmektedirler. Askerlik yapmak istemeyenin alternatif kamu hizmeti yapma şansı da olmadığı için ortada bir 'eşitlik' sorunu olmadığını savunmak güçtür. Sadece dini inançları nedeniyle askerlik yapmak istemeyenlere yönelik yapılacak bir tüzel düzenlemenin, 'dini esasa dayalı düzenleme' olacağından (Anayasa Mahkemesi'nin 'türban kararları' olarak bilinen iki kararı düşünüldüğünde) laiklik ilkesine aykırı olacağı varsayılabilir.

İşte bu nedenledir ki, sadece dini değil, vicdani ve siyasi gerekçelerle bu hizmeti yerine getirmek istemeyenlerin durumunu genel olarak düzenleyen bir

yaratmaktadır. Mahkeme'ye göre başvuru, ağır suçtan mahkum olmuş diğer kişilerden ayrı bir muameleye tabi tutulmalıdır ve Mahkeme, bu uygulamaya izin vermeyen ulusal yasaların da Sözleşmeyi doğrudan ihlal ettiğine karar verebilir. Bu durumdaki kişiler için 'istisnai' düzenleme yapılmalıdır. Mahkeme, Sözleşmenin Ayrımcılık Yasağı başlığını taşıyan 14. maddesinin, Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü başlıklı 9. madde ile bağlantılı olarak ihlal edildiğine karar vermiştir.

Görüldüğü gibi karar, doğrudan vicdani retçilikle ilgili olmasa da şunu sergilemektedir. Vicdani retçi bu nedenle mahkum olduğunda, AİHM'ye göre, mahkumiyetin engel oluşturabileceği atamalar açısından bir ayrıma gidilmeli ve aynı cezaya mahkum olmuş olsalar da, inançları nedeniyle yaptırma maruz kalmış kişilere bir ayrıcalık tanınmalıdır. Bu durumda yani 'durumları birbirinden önemli ölçüde farklı olan kişilerin farklı muameleye tabi olması' ilkesi gereğince farklı uygulamanın yapılmaması durumunda Sözleşme ihlal edilmiş sayılmıştır (Thlimmenos v. Greece, 34369/97, ECHR 161, 6.4.2000).

yasal düzenleme yapılmalı ve eşitlik ilkesini zedelememesi için de askerlik hizmeti yerine ‘sivil kamu hizmeti’ öngörülmalıdır. Bu eğilim hemen tüm Batı ülkelerinde benimsenmiştir. Böylece, hem ‘her çeşit kanaat’ özgürlüğü hem de eşitlik ilkesi korunmuş olmaktadır. Ancak retçi olduğu gerekçesiyle askerlik yapmak istemeyenlerin bir ‘eşitlik’ sorunu yaratmayacağı görüşünü savunanlar da vardır: Bu görüşe aşağıda, ‘değerlendirme’ kısmında yer verilecektir.

Batı demokrasilerinde zorunlu askerlik, vicdani retçiler ve kamu hizmeti seçeneği

Vicdani retçilik, Avrupa Konseyi ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlar tarafından tanınmıştır.²² BM İnsan Hakları Komitesi, Türkiye’nin de taraf olduğu Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi (ICCPR)’nin 18. maddesinde yer alan ‘din ve vicdan özgürlüğünün’ vicdani ret hakkını da kapsadığını belirtmiştir.²³ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi (87 sayılı) ve Parlamenterler Meclisi (1518 sayılı) aldığı kararlarla, Avrupa Konseyi üyesi devletlere vicdani ret hakkını tanımaları çağrısında bulunmuşlardır.²⁴ Vicdani

22 Vicdani retçiliğe, yaşam hakkı, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü çerçevesinde olanak sağlayan uluslararası belgeleri ve ayrıca BM ve Avrupa Komisyonu gibi kuruluşlar tarafından konuya ilişkin alınan kararlarla önerilen çözümleri ayrıntılı olarak inceleyen Major’un saptamaları için bkz. (MAJOR, 1992: 354 vd).

23 Avrupa Komisyonu Parlamenterler Meclisi de 2004’te yayımladığı raporunda, Türkiye’nin zorunlu askerlik yerine başka (kamu hizmeti gibi) seçenekleri kabul etmesi yönünde tavsiyede bulunmuştur. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Konseyi üyesi Türk parlamenterlerle birlikte bir yazı hazırlamış ve şu görüşlere yer vermiştir: “Avrupa ülkelerinin bir kısmında vicdani ret seçeneğini uygulamakta iken bu hakkın kabul etmeyenler de vardır. Türkiye’nin coğrafi ve stratejik konumu bu tür bir uygulamaya imkan vermemektedir. Türkiye, 30 bin kişinin yaşamını kaybettiği terör olayları yaşamıştır. Yanıbaşında halen bir savaş sürmektedir. Ayrıca Türk insanı için askerlik kutsaldır. Askerlik hem eğitim hem de öğretim yeridir” (SABAH, 19.5.2004).

24 Zorunlu Askerlik Hizmetinin Vicdanen Reddi Konusunda Avrupa Konseyi Üyesi Ülkelerin Bakanlar Komitesi’nin (*Committee of Ministers to Member States of the Council of Europe Regarding Conscientious Objection to Compulsory Military Service*) tavsiye kararına göre “Askerlik hizmeti yapmakla mükellef olup da vicdani sebeplerden dolayı silah kullanmayı reddeden her birey bu hizmeti yapma zorunluluğundan kurtulma hakkına sahip olacaktır.”

Ret, Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi'nin 10. maddesinde de açıkça tanınmaktadır.²⁵

Yukarıda da belirtildiği gibi, özellikle siyasi vicdani retçilik, savaş dönemlerinde yoğunlaşmaktadır. Hemen tüm ülkelerde benzer bir seyir saptanmıştır. Özellikle Amerika, İsrail, Rusya gibi ülkelerde, yani silahlı kuvvetler mensuplarının savaş bölgelerine gitme ve dolayısıyla ölme riskinin büyük olduğu dönemlerde, gerek askere gitmek istemeyen gerekse askerlik yaptığı sırada retçi olmaya karar verenlerin sayısı büyük ölçüde artmıştır. Yine gözlemlenen bir başka durum, retçilerin o ülkenin silahlı gücünde bir zaafiyete yol açmadıklarıdır. Örneğin ne İsrail Lübnan'ı işgal ettiğinde bu işgali onaylamayan askerlerin oluşturduğu 'Yesh Gavul (her şeyin bir sınırı var)' hareketi ne de Körfez Savaşı sırasında vicdani ret açıklaması yapan 111 Amerikan askeri, bu orduları zaafa uğratmıştır. Ancak bu gerçek Filistin topraklarında görev yapmayı reddeden İsrail askerlerinden 5'inin birer yıl hapis cezasına mahkum olmasını da engellememiştir (NTV, 5.1.2004). İsrail'de İntifada'nın başladığı Eylül 2000'den bugüne hapsedilen çok sayıda vicdani retçi bulunmaktadır.²⁶ Irak'ta savaşırken retçi olmaya karar veren Amerikan ordusunun bir eri (C. Mejia), birliğini terkedince yargılanmış ve verebilecek en büyük ceza olan bir yıl mahkumiyet ve ordudan ihraç ile cezalandırılmıştır (MİLLİYET, 23.5.2004). Körfez Savaşı sırasında 2500 asker vicdani retçi olmuş, bunlardan sadece 270'i retçi kabul edilmiştir. Vietnam Savaşı sırasında 170 bin, Kore Savaşı sırasında 4300, I. Dünya Savaşı sırasında 3800, II. Dünya Savaşı sırasında 4200 askerin orduyla ilişkisi vicdani retçi oldukları gerekçesiyle kesilmiştir (CUMHURİYET, 13.2.2004).²⁷

25 Bildirge'nin 'Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü' başlığını taşıyan 10. maddesine göre,

"1. Herkes, düşünce, din ve vicdan özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, din veya inancını değiştirme özgürlüğünü ve din veya inancını tek başına veya topluluk halinde, aleni veya gizli olarak ibadet etme, öğretme, uygulama ve gereklerine uyma şeklinde açığa vurma özgürlüğünü içerir.

2. Bu hakkın kullanılmasına ilişkin ulusal mevzuata uygun olarak dini nedenlerle askerlik görevini yapmayı reddetme hakkı tanınmaktadır."

26 İsrail'de 1979-1984 arasındaki retçiliği, yer altı örgütlenmeleri çerçevesinde anlatan makale için bkz: (REZNİK, 2002: 357 vd).

27 Amerikalı 1000'e yakın emekli askerin imzaladığı savaş karşıtı metin kanımca askerlerin kaleminden savaşı çok çarpıcı şekilde tanımlamaktadır. Metin, Irak işgaline giden ya da gitmeye hazırlanan gençlere yönelik kaleme alınmış. Askerler, savaşı şu sözlerle tanımlıyorlar: "Cinayette onur yoktur. Bu savaş, bir başka isimle cinayettir. Adaletsiz bir savaşta, atılan yolundan sapmış bomba, bir anneyi ve

Bu çalışma kapsamında Rusya, İsrail ve AB (Avrupa Birliği) üyesi ülkelerin tamamındaki askerlik hizmetine ilişkin düzenlemeler incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Bazı eski Sovyet Cumhuriyetleri de, Türkiye Cumhuriyeti ile aralarında olduğu varsayılan bağ göz önünde bulundurularak çalışmaya dahil edilmiştir.²⁸ Rusya ve İsrail’in çalışmaya dahil edilmesinin nedeni özellikle savunma konusuna verdikleri büyük önemdir.²⁹

Zorunlu askerlik

Günümüzde ordusu olan 141 ülkenin 68’inde profesyonel ordu bulunmaktadır. Avrupa ülkelerinin bir kısmında profesyonel askerliğe geçilirken, geri kalanı zorunlu askerlik hizmetini sürdürmektedir. Zorunlu askerliğin sürdürüldüğü ülkeler şunlardır: Avusturya (8 ay), Kıbrıs (26 ay,

çocuğunu öldürdüğünde bu ‘tali zarar’ değil, cinayettir. Adaletsiz bir savaşta, lağım sularını arıtma teçhizatına bir bomba zarar verdiği için bir çocuk dizanteriden öldüğünde, bu ‘düşman altyapısını yok etmek’ değil, cinayettir. Adaletsiz bir savaşta, bir baba kalp krizi geçirip düşen bir bomba yüzünden telefon hattı kesildiği için ambulans çağıramadıysa, bu ‘komutayı etkisiz hale getirmek ve hizmetleri kontrol etmek değil’, bu cinayettir. Adaletsiz bir savaşta, askere alınmış binlerce yoksul çiftçi, hayatları boyunca yaşadığı şehri siperde savunurken öldüğünde, bu bir zafer değil, bir cinayettir” (ZNET’ten Türkçe’ye çeviren B. Çetina) (www.ozgurradio.com--- 22.4.2003).

28Çalışmada incelenen ülkelerdeki zorunlu askerlik hizmeti ve vicdani retçilik hakkındaki bilgiler için başlıca iki temel kaynaktan yararlanılmıştır. Burada bu kaynakların künyesi verilecek ve bir kez daha kaynak belirtilmeyecektir. İlki: *Refusing to bear arms: a world survey of conscription and conscientious objection to military service* adlı çalışmadır. Bu kapsamlı inceleme Bart Horeman ve Marc Stolwijk tarafından hazırlanmış ve <http://wri-irg.org/co/rtba/> adresinde yayımlanmıştır (Copyright, 1998 War Resisters’ International). İkincisi: *European Union without Compulsory Military Service* adlı çalışmadır. Bu inceleme, Gerd Greune ve Michela Lai sorumluluğunda Vicdani Retçilik Avrupa Bürosu (EBCO) Brüksel Ofisi tarafından hazırlanmış ve (<http://teleline.terra.es/personal/beoc.ebco>) adresinde yayımlanmıştır.

29Amerika’da Zorunlu askerlik Vietnam Savaşı’nın ardından, 1973’te kaldırılmıştır. Yasal düzenlemeye göre, 18-26 yaş arasındaki her erkek, askerlik hizmeti için kayıt yaptırmaktadır. Halihazırdaki ordunun yetersiz kaldığı durumlarda kaydolmayanlar arasından asker seçilmesine karar vermek Kongre’nin yetkisindedir. Amerika’da ordu, siyah ve fakir yurttaşlar açısından bir çekim merkezidir. Kayıt aşaması için bir vicdani retçilik söz konusu değil. Ancak askere çağrıldıkları durumda vicdani retçi olduklarını beyan edebilirler. Askerlik için kaydolmayı reddedenler 5 yıla kadar hapis ve 250000 dolar para cezasına çarptırılmaktadır. Uygulamada, 1980’lerde milyonun üstünde yurttaş reddetmesine karşın bunların sadece % 20’si kovuşturulmuştur. Kimse 5 aydan fazla cezaevinde kalmamıştır.

silahsız askerlik hizmeti 42 ay), Çek Cumhuriyeti (12 aydı ancak 1.1.2005'te kaldırılacağı açıklanmıştır, HÜRRİYET, 19.11.2004), Danimarka (3 gün ile 14 ay arasında), Estonya (8-11 ay arası), Yunanistan (12 ay), Letonya (12 ay), Litvanya (12 ay), Slovak Cumhuriyeti (12 ay), Finlandiya (6, 9 ve 12 ay arası), Almanya (9 ay)³⁰, İsrail (erkekler için 36, kadınlar için 24ay), Norveç (12 ay), Polonya (10 ay), Rusya Federasyonu (24 ay), İsveç (7.5 ay, memurlar için 10-15 ay arası), İsviçre (21 hafta temel eğitim, 260 gün aralıklı askerlik hizmeti), Ermenistan (24 ay), Azerbaycan (18 ay, üniversite mezunları için 12 ay), Kazakistan (24 ay), Kırgızistan (18 ay, üniversite mezunları için 12 ay), Tacikistan (24 ay), Türkmenistan (24 ay), Özbekistan (18 ay, üniversite mezunları için 12 ay).

Bu ülkelerin tamamına yakınında zorunlu askerlik hizmeti anayasalarda hükme bağlanmıştır. Ayrıca tamamında konuyu düzenleyen yasa hükümleri de mevcuttur. Sayılan ülkelerin çoğunda askerlik yaşı 18-30 ya da 35 arasındadır. Ayrık örnekler olarak, Kıbrıs (18-50 yaş arası), Almanya (18-23 yaş arası) ve İsrail (17-50 yaş arası) verilebilir.

Bazı Avrupa ülkelerinde ise, özellikle 1990'lı yıllarla birlikte zorunlu askerlik hizmetinden vazgeçilerek profesyonel orduya geçilmiştir. Zorunlu askerlik hizmeti, Belçika 1992'de, Fransa'da 2001'de, İtalya'da 2000'de, Portekiz'de 2004'te, İspanya'da 2002'de, İngiltere'de 1960'ta, ABD'de 1973'te, Slovenya'da 2003'te kaldırılmıştır. İrlanda'da ise zorunlu askerlik hiçbir zaman olmamıştır. Avusturya, askerlik hizmetini 2006'da 6 aya indirmeyi ve 2010'da kaldırmayı planlamaktadır. Askerlik hizmetinin kısaltılması ve yeniden örgütlenmesi çabaları başka ülkelerde de gözlemlenmektedir.

Vicdani retçilik

Vicdani retçilik, yukarıda sayılan AB üyesi ülkelerin tamamında bir hak olarak tanınmaktadır. Bazı ülkeler bu hakkı anayasalarında tanımlamaktadır. Örneğin, vicdani retçiliği 1974'te yasal olarak tanımış olan Avusturya Anayasası'nın 9. maddesi, 1992'de tanıyan Kıbrıs'ta Anayasa'nın 10. maddesi, Almanya Anayasası'nın 4. maddesi, 1920'de tanıyan Hollanda'da Anayasa'nın

30 Almanya'da da zorunlu askerlik sürmektedir. Bunun belli bazı gerekçeleri vardır. Birincisi, zorunlu askerlik, birleşmeden önceki iki Almanya yurttaşları arasındaki dayanışma duygusunu güçlendirmenin en işlevsel yolu olarak görülmüştür. İkincisi, vicdani retçilerin sayısının çok olması, yukarıda da belirtildiği gibi sosyal devlet hizmetlerinin sürdürülmesi için son derece önemli bir kaynak haline gelmiştir. Üçüncüsü ise, silahlı kuvvetlerin askere aldığı kişilerin % 50'sinin hâlâ zorunlu askerler arasından karşılanmasıdır.

99. maddesi, 1988'de tanıyan Polonya'da Anayasa'nın 85. maddesi, Rusya Federasyonu Anayasası'nın 59. maddesi, İsviçre Anayasası'nın 59. maddesi ve Özbekistan Anayasası'nın 51. maddesi, konuya ilişkin hükümler içermektedir. Diğer tüm ülkelerde de retçilik yasalarla düzenlenmiştir.³¹

Vicdani retçiliği tanıyan ülkelerin tamamına yakınında dini ya da din dışı gerekçelerle retçi statüsü kazanmak olanaklıdır. Bazı ülkeler bu konuda istisna getirmişlerdir. Örneğin Danimarka'da yalnızca siyasi gerekçeyle yapılan başvuru kabul edilmemektedir. İsrail retçilik konusunda özgün bir düzenlemeye sahiptir. İsrail'de vicdani retçilik, sadece 'dindarlara' tanınmıştır. Ancak, Ulusal Savunma Yasası'nın 36. maddesine göre, ayrıca eğitim, ekonomi, savunma gerekçeleri ya da ailevi gerekçeler söz konusuysa askerlikten bağışıklık olanaklıdır. Yine, sekiz yıl eğitim almamış olan ve din eğitimi alan yurttaşlarla, evli, çocuklu ya da hamile kadınlar askerlikten muaftır.³² Kadınların %40-50'si askerlik yapmaktadır. Yine Özbekistan'da ve Kırgızistan'da sadece dini gerekçelerle retçi olunabilmektedir. Bazı ülkelerde silah altına alınmayı inançlarıyla bağdaşmaz gören Yehova Şahitleri'nin konumu özel olarak düzenlenmiştir. Örneğin Kıbrıs'ta bu dine mensup olanlar 1997'den, İsveç'te 1960'tan ve Finlandiya'da 1985'ten bugüne askere çağrılmamaktadır.³³ Danimarka'da ise, 1996'tan itibaren, askere gitmek istemeyen ve kamu hizmetini de reddeden Yehova Şahitleri'nin hapis cezası askıya alınmakta, bu kişiler maksimum 240 saat kamu hizmetine zorlanmaktadırlar.

31 İtalya'da zorunlu askerlik kaldırılmadan önce, 8.7.1998'de 230 numaralı Yasa çıkarılmış ve bu Yasanın birinci maddesinde vicdani retçilik bir hak olarak tanınmıştır. Buna göre retçilik, Anayasa'nın 19. ve 21. maddelerinde düzenlenen düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün bir ifadesi olarak tanımlanmıştır. Retçiliğin bir temel hak olarak tanımlanması ve ifade özgürlüğünün bir parçası olarak kabul edilmesi önemli bir adımdır.

32 İsrail'de vicdani retçiliğin temelinde de, askerlikten bağışık olanların tasnifinde de dinin büyük rolü olduğu söylenmelidir. Özellikle işgal bölgelerinde savaşmayı reddeden ve kendilerini Omets Lesarev (courage to refuse) olarak adlandıran grup bu reddin gerekçelerini din tüzeti metinlerinde bulmaktadır. Aynı şekilde askerlik hizmetinden bağışıklığın bazı gerekçeleri de bu metinlerden alınmıştır (KAPLAN, 2004: 9-13).

33 Finlandiya'da her yıl zorunlu askerlik hizmetini reddeden ve kamu hizmeti süresi de uzun olduğu için total retçi olan gençlerden yaklaşık 60-70'i 6.5 ay hapis cezasına mahkum olmaktadır ve Finlandiya, Yehova Şahitlerine tanıdığı hakkı diğer retçilere tanımadığı için Uluslararası Af Örgütü tarafından uyarılan (cezalandırılanlar 'vicdan mahkumları' olarak adlandırılmaktadır) tek Avrupa Birliği ülkesidir (KATRİ, 2004: 20-210).

Yine bu ülkelerin çoğunda retçilik başvurusu ya doğrudan yani sorgusuz sualsiz ya da bir mülakat sonucunda kabul edilmektedir. Örneğin Avusturya'da doğrudan kabul yöntemi vardır. Başvuran ancak, mahkumiyeti varsa, silah ruhsatı bulunduruyorsa ya da daha önce polislik yapmışsa ret yanıtı almaktadır. Almanya'da da başvuranların % 95'i sorgusuz kabul edilmektedir. Rusya Federasyonu'nda retçinin kabul edilmesi, başvurunun askere çağrılmadan 6 ay önce yapılması koşuluna bağlıdır.

Kamu hizmeti seçeneği

Vicdani retçiliği kabul etmiş ülkelerin tamamına yakınında askerlik hizmetine alternatif bir 'kamu hizmeti' öngörülmüştür. Öngörülen hizmetlerin yerine getirileceği alanlar ve hizmet süreleri birbirinden farklıdır. Vicdani retçiler, hastanelerde, sivil toplum örgütlerinde, eğitim ve hayır kurumlarında, göçmen bürolarında, rehabilitasyon merkezlerinde, itfaiye ve kurtarma örgütlerinde vs. hizmet sunmaktadırlar.³⁴

Askerlik hizmetine seçenek olarak sunulan kamu hizmetinin süresi çoğu ülkede askerlikten daha uzundur. Örneğin Avusturya'da 12 ay, Kıbrıs'ta 36 ay da 42 ay,³⁵ Finlandiya'da 13 ay, Norveç'te 13 ay, Polonya'da 18 ay, Rusya

34 Vicdani retçiliğin olmadığı Türkiye'de bu tarz bir hizmet de yoktur; ancak askerliğini, belli koşullar çerçevesinde 'öğretmen' olarak yerine getirebileceklerin durumu bir yönetmelikle düzenlenmiştir. *Askerlik yükümlülüğünü MEB Emrinde Öğretmen Olarak Yerine Getirecekler Hakkında Yönetmelik (Resmi Gazete, 6.7.2005- 25867) 21.6.1927 gün ve 1111 sayılı Askerlik Kanunu'nun (Resmi Gazete, 12-17.7.1927- 631-635) Ek 5. maddesine dayanılarak hazırlanmıştır. Yönetmeliğin Üçüncü Bölüm, 8., 9. ve 10. maddeleri bu konuya ilişkindir ve Yönetmelik, 1111 sayılı Yasa'nın 20.11.1984 gün ve 3081 sayılı Yasa'nın birinci maddesiyle değiştirilmiş 10. maddesinin B bendinin (kamu kurum ve kuruluşlarında görevlendirilecek yükümlülerle ilgili işlemler) uygulanmasını göstermekten ibarettir.*

Buna göre, TSK'nin ihtiyaç fazlası olup temel eğitimleri sonunda MEB'in emrine verilmesi uygun görülenlerin seçimleri, Genelkurmay Başkanlığı'nca yapılacaktır. Genelkurmay Başkanlığı, halen öğretmen olarak görev yapanlar, öğretmen olup henüz bu göreve başlamamış olanlar ve öğretmenlik yapmaya elverişli ve istekli olan yüksek okul mezunlarını, öncelik sırasına göre saptayacaktır. Yükümlü öğretmenlerin aylıkları MEB tarafından ödenecek, sağlık vs. işlemleri de bakanlık tarafından yürütülecektir. Öğretmenler bu süre zarfında resmi kıyafet giymeyecek, işe edilmeyecek, aylıksız izin kullanamayacak, dernek üyesi olamayacak ve siyasi faaliyette bulunamayacaktır.

35 Kıbrıs'ta kamu hizmeti, silahlı kuvvetler içinde 'silahsız bir hizmet' ise 36 ay, silahlı kuvvetler dışında yerine getirilecek bir hizmet ise 42 aydır. Dışarıda yapılacak

Fedarasyonu’nda 42 ay, İsviçre’de 13 ay, Ermenistan’da 42 ay, Kırgızistan’da 36 ay, Letonya’da 24 ay, Yunanistan’da 30 ay, Kırgızistan’da 36 ay, Özbekistan’da 24 ay, Slovak Cumhuriyeti’nde 24 aydır. Yukarıdaki zorunlu askerlik süreleriyle karşılaştırıldığında bu ülkelerdeki kamu hizmeti süresinin çok daha uzun olduğu görülmektedir. Bu durumun başlıca iki gerekçesi vardır. Öncelikli amaç, kamu hizmeti süresini çok uzun tutarak yurttaşları askerlik hizmeti yapmaya özendirmek belki de daha doğru bir ifadeyle mecbur bırakmaktır. Diğer ise, askerliğin, kamu hizmeti seçeneğinden daha zor, ağır ve yıpratıcı bir hizmet şekli olduğu ön kabulüdür.

Diğer ülkelerde askerlik ile kamu hizmeti süresi genellikle eşittir. Almanya’da, diğer ülkelerde olmayan bir düzenlemeye göre, eğer retçi olmak için başvuran kişi, yurt dışında, çevre ya da sosyal işler alanında bir yıl çalıştıysa kamu hizmetinden de bağışık kabul edilmektedir.

Kamu hizmeti süresinin, kişileri caydırma amacıyla uzun tutulması konusu tartışmalıdır ve bu konu zorunlu askerliği kaldırmadan önce Fransa’nın, BM İnsan Hakları Komitesi tarafından uyarılmasına neden olmuştur. Fransa’da vicdani retçilik 1963’te yasal olarak tanınmıştı ve kamu hizmeti süresi, askerlikten iki kat daha uzundu. Bu yüzden de Fransa’daki retçi sayısı diğer Avrupa ülkeleriyle karşılaştırınca her zaman görece düşük olmuştur (bu sayı 1990’larda, askerlik çağına gelmiş olanların yaklaşık % 3’ünü oluştur-maktaydı).³⁶ Fransa’da zorunlu askerlik yerine kamu hizmetinin kabul edilmesi durumunda, hizmetin çok uzun olması, BM İnsan Hakları Komitesi’nin

hizmetin ‘silahlı kuvvetlerin dışında silahsız askerlik hizmeti’ olarak tanımlanmış olması, bu hizmetin ne kadar ‘sivil’ bir hizmet olabileceği yani niteliği konusunda kuşkular uyandırmaktadır. Avrupa Konseyi de 2001’de bu konuya dikkat çekmiş ve Kıbrıs’ın gerçek bir sivil hizmet seçeneğine sahip olmadığı sonucuna varmıştır. Üstelik bu belirsiz hizmeti yerine getirenler de, her durumda yedek askerlik eğitimi (orduda) almak zorundadırlar.

36 Fransa, Dünya’da ilk kez, 1793’te zorunlu askerliği kabul etmiş olan ülkedir. 2001’den bugüne Fransa’da zorunlu askerlik yerine bir günlük zorunlu ‘ulusça ulusal savunmaya hazırlık günü’ (rendez-vous citoyen) kabul edilmiştir. 16-18 yaş arası tüm kadın ve erkekler yılda bir gün bu etkinliğe katılmak zorundadırlar. Yurttaşlar, askeri elbise giymek, askeri disipline katılmak ya da silah taşımak zorunda değildirler, tamamen sivil konumda bulunmaktadırlar. Bu etkinliğe dahil olmak, devlet üniversitelerinden diploma almak için gerekli bir koşuldur. Fransızlar bu sayede, genç kuşağa ‘ulusal savunma’ bilinci aşılayabileceklerini düşünmektedir. Yurttaş buluşması olarak adlandırılacak bu etkinlik sayesinde, farklı kökenlerden gençlerin buluşması, her birinin kişisel gelişimi, ülke ve topluma bağlılık duygusunun gelişmesi ve toplumdaki çelişkilerin farkına varmaları sağlanacaktır.

gündemine gelmiş ve Komite, başvuruları kabul edilebilir bulmuştur. Bu kararlardan bir örnek vermek yeterli olacaktır:

Başvurucu, vicdani retçi statüsünde 1998-1999 arasında bir yıl askerlik hizmeti yerine kamu hizmetinde bulunmuş ve bu bir yılın sonunda, yani süresi bitmeden ayrılmıştır. Bunun üzerine yargılanmış ve Askeri Ceza Yasası'nın 398 ve 399. maddeleri uyarınca sekiz ay hüküm giymiştir. Bunun üzerine Başvurucu, Ulusal Hizmet Yasası'nın 116. maddesinde yer alan ve hizmetin iki yıl olacağını düzenleyen hükmün, ICCPR (Uluslararası Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesi)'nin 18. ve 19. maddelerine aykırı olduğu gerekçesiyle Komite'ye başvurmuştur. Devlet, savunmasında, kişinin inançları nedeniyle değil, askerden kaçtığı için yargılanıp ceza aldığını ve vicdani retçiliğin sonunda yapması gereken kamu hizmeti süresini bildiğini ileri sürmüştür. Ancak Komite, ICCPR'nin 18. maddesine gönderme yaparak, hükmün inanç ve inancı sergileme özgürlüğünü güvence altına aldığını, sınırlama gerekçelerinin vicdani retçilik durumunda uygulanamayacağını çünkü ret durumunun, kamu düzeni, genel sağlık vs. gibi sınırlama gerekçelerini gündeme getirmeye uygun olmadığı sonucuna varmıştır. Yine Komite'ye göre kişi seçimini, 'vicdani kanaati temelinde' yapmıştır, hizmetin uzunluğu temelinde değil ve hizmet süresinin iki kat daha uzun olmasının, kamu düzenini sağlamak açısından herhangi bir anlamı olamaz. Süre farklılıkları ayrımcılığa neden olmaktadır. Komite'ye göre bazı kamu hizmetleri, hizmetin niteliği ve eğitim aşaması nedeniyle daha uzun süreli olabilir, ancak örnek olayda böyle bir durum da söz konusu değildir. Komite, devletin, askerlik hizmetinin daha zahmetli olduğu ve daha az ücretle yerine getirildiği yönündeki savunmalarını da kabul edilmiş bulmamıştır. Sonuç olarak Komite, başvurucuyu haklı bulmuş, devlete ilgili yasasını değiştirmeyi önermiş ve bu 'ihlal' kararının da, başvuru için yeterli olduğuna karar vermiştir.³⁷

37 Frédéric Foin (represented by François Roux, lawyer in France) v. France, Communication No. 666/1995, U.N. Doc. CCPR/C/67/D/666/1995 (9 November 1999). Diğer iki başvuruda da Komite aynı yönde karar vermiştir. Bu kararlar için bkz: Mr. Richard Maille (represented by François Roux, legalcounsel)v. France, Communication No. 689/1996, U.N. Doc. CCPR/C/69/D/689/1996 (2000) ve Marc Venier and Paul Nicolas (represented by François Roux, legal counsel) v. France, Communications No. 690/1996 & 691/1996, U.N. Doc. CCPR/C/69/D/690/1996 & 691/1996 (2000).

Bu kararların ardından uluslararası kuruluşlar da (Avrupa Komisyonu ve Parlamenterler Meclisi gibi) kamu hizmetini çok uzun süreler için öngören ülkeleri uarmayı sürdürmüştür. Dolayısıyla Türkiye'de konuya ilişkin bir düzenleme yapıldığında, yukarıda aktarılan uyarıların da göz önünde bulundurulması gerekecektir.

Profesyonel ordu dizgesini benimsemiş ülkelerin tamamına yakınında, sözleşmeli askerlere retçilik tanınmamıştır. Bir iki ayrık örnek bulmak olanaklıdır. Örneğin ordusunun yaklaşık yarısı sözleşmeli askerlerden oluşan Almanya'da retçi olma hakkı bu askerlere de tanınmıştır (ilgili düzenleme, 21.10.2003 tarihli bir hükümet kararnamesinde yer almaktadır). Yine Hollanda'da vicdani retçilik sözleşmeli askerleri kapsamaktadır. İngiltere'de ise profesyonel askerlere retçi olma hakkı tanınmamasına karşın, bu kişiler genellikle, 'uygun olmayan görevli' ya da 'hizmetine daha fazla gereksinim olmadığı' gerekçeleriyle ordudan ihraç edilmektedir.

Hem askerlik hizmetini hem de kamu hizmeti seçeneğini reddeden total retçilik hakkı ise hiçbir ülkede tanınmamıştır ve askerlik hizmetlerini tamamen sözleşmeli personelle yerine getiren ülkeler dışında, total retçiler kovuşturmayaya uğramakta ve cezalandırılmaktadır.

Değerlendirme

Buraya kadar yazılanlardan şu sonuçları çıkarmak olanaklıdır: Zorunlu askerlik hizmetinin ana gerekçelerini yaratan koşullar tüm dünyada dönüşüm geçirmiştir ve bu dönüşüm halen yaşanmaktadır. Bununla bağlantılı olarak zorunlu askerliğin gerekliliği de tartışılır bir konu haline gelmiştir. Çalışma kapsamında incelenen ülkelerin tamamında askerlik hizmeti, silahlı kuvvetlerdeki dönüşümler doğrultusunda yeniden düzenlenmektedir. Bazı ülkeler profesyonel askerliğe geçerken bir kısım ülkelerde askerlik süresi kısaltmakta, ordulardaki sözleşmeli askerlerin sayısı göreceli olarak artmaktadır.

İncelenen ülkelerin tamamına yakınında vicdani retçilik kabul edilmiştir. Bu kabulün temelinde de, silahlı kuvvetlerdeki dönüşümlerin, soğuk savaşın sona ermesinin, toplumun askeri konulara olan ilgisinin ve orduyla arasındaki duygusal bağların giderek zayıflamasının etkisi vardır. Ülkelerin çoğunda vicdani retçilik uzun tartışmaların, bazı güçlü karşı çıkmaların sonucunda kabul edilmiştir. Özellikle Türkiye gibi, ulusal savunmaya ve orduya daha büyük önem atfeden ülkelerde, bu kurumun, savunma zafiyetine ve ordu-toplum arasındaki bağın zayıflamasına neden olacağı kaygıları dile getirilmiştir. Ancak söz konusu ülkelerde, retçilik ne zaman gündeme gelse azımsanmayacak bir kamuoyu desteği de bulmuştur. Vicdani retçiliğin kabul edilmesinin ardından hiçbir ülkede savunma zafiyeti yaşanmadığı gibi, özellikle Almanya'da retçiler,

sosyal hizmet alanındaki çalışmalarıyla bu hizmetlerin sürdürülebilmesine önemli katkıda bulunmaktadır.³⁸

Retçilerin büyük sayılara ulaşmamasının en temel nedeni kuşkusuz, kamu hizmeti seçeneğinin sunulmuş olmasıdır. Devletlerin tamamına yakını, retçilere kamu hizmeti seçeneği sunarak hem retçi yurttaşların bu çalışmalara katkı yapmalarını, askere gidenlerle aralarında doğabilecek tüzel eşitsizliği önlemeyi, söz konusu hizmetlerin kamuya olan maliyetini azaltmayı hedeflemiş hem de retçi sayısının ulusal savunmayı güçsüzleştirecek oranlara varmasını engelleyebilmiştir. Ancak bazı ülkelerdeki kamu hizmeti süresinin askerlik hizmeti süresinden çok daha uzun olması, 'eşitlik' ilkesi çerçevesinde kanımca haklı eleştirilere neden olmuştur.

Türkiye'de vicdani retçilik ve dolayısıyla kamu hizmeti seçeneği bulunmamaktadır. İlgili anayasa hükmü (72. madde) ise, yukarıda da anlatılmaya çalışıldığı gibi vicdani retçiliği olanaksızlaştıran bir yoruma izin verir şekilde kaleme alınmamıştır. Silah altına alınarak yerine getirilebilecek askerlik yerine, vatan hizmetinin 'kamu hizmeti' şeklinde yerine getirilmesi seçeneğinin kabul edilmesi, Anayasa'nın 72. maddesine aykırı olmayacaktır. Sorun, bu hizmeti bir biçimde yani 'askerlik' olarak düzenleyen Askerlik Kanunu'ndan ve vicdani reddi açıkça benimsemeyen Askeri Ceza Kanunu'nun 45. maddesi hükmünden kaynaklanmaktadır ve retçiliğin buralarda yapılacak değişikliklerle kabul edilmesi olanaklıdır. Dolayısıyla, Anayasa'nın 72. maddesine göre, zorunlu olan askerlik değil vatan hizmetidir ve alternatifleri saptama yetkisi de açıkça yasama organına tanınmıştır.³⁹

Türkiye'de askerlik yapmak istemeyenlerin, bu yöndeki açıklamalarının, 'ifade özgürlüğü' çerçevesinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusu akla geldiğinde, yanıtı açıktır: Bu yönde yapılacak bir açıklama, vicdan ve ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmelidir. Konuyu inceleyen O. Can'a göre, "Çağdaş hukuk düzeni vicdani kanaatleri, 'rasyonel, tutarlı, doğru, ahlaklı, güzel, makul ya da estetik' olup olmadıklarına bakmaksızın korur. Korunan değer, hukukun meşruiyet kaynağı olan bireyin subjektif tercihine saygıdır...

38 Retçiliğin ulusal savunma dizgelerinde güçsüzlüğe neden olabileceği savının yanlışlığını belirten ve konuyu tartışan Major'un görüşleri için bkz. (MAJOR, 1992: 353).

39 Bu konuda yasal bir düzenleme yapılırken, Anayasa'nın 'Milletvekili seçilme yeterliliği' başlığını taşıyan 76. maddesindeki 'yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmış olanlar' hükmü ile ('vatan hizmeti' şeklinde) 'Askeri Yüksek İdare Mahkemesi' başlığını taşıyan 157. maddesindeki bazı ifadelerin de, 72. maddeyle uyumlu olarak değiştirilmesi yerinde olacaktır.

Hukuk düzeni bireylerin vicdani kanaatlerini güvence altına alırken, onların sübjektif görüşlerini paylaşmak zorunda değildir" (CAN, 2005: 3).

Tüze dizgemize göre, vicdani retçilik açıklamasının ardından, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yerine getirmemek ise, suç kabul edilmektedir. Oysa Yargıtay Cumhuriyet Savcısı Ö. F. Eminağaoğlu'na göre, bu 'kaçınma'da suç olmamalıdır. Bu konuda bir gazete makalesi yazan Eminağaoğlu'na göre, "Hatta vicdan özgürlüğünün Anayasa'nın 13'üncü ve 14'üncü maddelerindeki sınırlamalara (ve de 15/2'nci ve 24'üncü maddelerdeki sınırlamalara) tabi olmadığı gözetildiğinde, vicdani retçilerin zorla askerlik hizmetine tabi tutulmaları ve vicdan özgürlüğünü kısıtlayıcı yönüyle Anayasa'ya aykırıdır. Bu çerçevede vicdani retçiler için askerlik hizmetinin söz konusu olmaması, Anayasa'nın 10'uncu maddesinde yer alan eşitlik ilkesine aykırı değildir" (EMİNALIOĞLU, 2005: 9). Yazar bu görüşünü Anayasa'nın 14. maddesinin ikinci fıkrasına dayandırmakta ve hiçbir hükmün, özgürlüklerin Anayasa'da belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasına olanak sağlayacak şekilde yorumlanmasına izin vermeyeceğini vurgulamaktadır.

Gerek O. Can ve gerekse Eminağaoğlu aynı sonuca varırken, vicdan özgürlüğünün, eşitlik ilkesiyle (yani iki anayasa hükmünün) çatışıyor kabul edilemeyeceğinin altını çizmektedirler. Anayasa'nın iki hükmünün birbiriyle çatışır kabul edilemeyeceği açıktır, ancak Türkiye'de, her ne kadar vicdani retçiliğin açıklanması ve yasal olarak tanınması anayasal açıdan mümkün olsa da, kamu hizmeti seçeneği tanınmadan verilecek bir 'vicdani ret' hakkı kanımca eşitlik ilkesine aykırı olacaktır. Örneğin bu durumda, vicdani gerekçelerle, savaş karşıtı olduğu için, savaşan devlete 'vergi vermek' istemeyen bir kişinin bu hakka sahip olduğunu kabul etmek gerekebilecektir. Bu, aşırı bir örnek gibi görünse de, eylemin mantığı çok benzerdir. Bilindiği gibi Anayasa'nın 73. maddesi 'vergi ödevi' başlığını taşımaktadır ve hükme göre, herkes kamu giderlerini karşılamak üzere vergi ödemekle yükümlüdür. Bu yükümlülüğe de pekalâ vicdani gerekçelerle karşı çıkılabilir. Ancak bu durumda da, eğer ödemek istemeyene eşitsizliği önleyici bir başka seçenek sunulmazsa, ödeyen ve ödemeyenler arasında bir eşitsizlik söz konusu olacaktır.

Sonuç olarak Türkiye'de, vicdani retçilik ve kamu hizmeti seçeneği ve eşitliğin zedelenmemesi için retçilerin yerine getirebileceği kamu hizmeti süresinin, askerlik süresiyle orantılı olması da gözetilmelidir. Sadece dini gerekçeyle retçiliğin kabulü ise, yukarıda da belirtildiği gibi laik bir tüze dizgesinde 'dini esaslara dayanan' düzenleme yapılamayacağından, anayasaya aykırı olacaktır.

Kaynakça

- AGOY, N. Ivar (1990), "Regulating conscientious objection in Norway from the 1890s to 1922," *Peace and Change*, 15/1: 3-26.
- AJANGIZ, Rafael (2001), "Being Influential Without Participating in The Policy Process. The Case of Conscription in Western Europe," (<http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/copenhagen/ws20/ajangiz.PDF>)
- CAN, O. (10.7.2005), "Vicdani ret, anayasal bir hak mı?," *Radikal* II.
- EBCO (2000), *European Union without Compulsory Military Service*, GREUNE, Gerd/LAI, Michelab (eds), (Heinrich Böll Foundation: <http://teletel.terra.es/personal/beoc.ebco>)
- EMİNALİOĞLU, Ö. Faruk (22.8.2005), "Özgürlük ve vatan hizmeti," *Radikal*.
- GLEN, J. M. (1983), "Secular Conscientious Objector in tje United States: the Selective Service Act of 1940," *Peace and Change*, 9/1: 55-71.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Pulat (-), *Türk Ceza Kanunu Gözübüyük Şerhi* (İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları).
- KAPLAN, L. Dyhan (2004), "Rabbink Concepts and Contemporary Conscientious Objection," *Tikkun*, 19/6: 9-13.
- KATRI, Silvonen (2004), "Conscientious Objection in Finland," *Peace Review*, 16/2: 207-210.
- MAJOR, M. France (1992), "Conscientious Objection and International Law: A Human Right?," *Case Western Reserve Journal of International Law*, 24: 349-379.
- MOSKOS, Charles/ WHITECLAY, C. J. Chambers (1993) (eds), *The New Conscientious Objection: from Sacred to Secular Resistance* (New York: Oxford University Press).
- ÖZTÜRK, K. (1966), *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları).
- REZNIK, S. (2002), "Political Culture in Israel in the Era of Peace: The Jewish Underground Organization and the Conscientious Objection Movement," *Peace and Change*, 27/3: 357-384.
- SABUNCU, Y. (2005), *Anayasaya Giriş* (Ankara: İmaj Yayıncılık, 11. Baskı).
- SCIARRINO, A. J/DEUTSCH, K. L. (2003), "Conscientious Objection to War: Heroes to Human Shields," *BYU Journal of Public Law*, 18/1: 59-106.
- TÜRKER, Y. (8.5.2005), "Mehmet, Barış'ı çok seviyor," *Radikal*.
- WRI (1998), "Refusing to bear arms: a world survey of conscription and conscientious objection to military service" HOREMAN, Bart/STOLWIJK, Marc (eds), (<http://wri-irg.org/co/rtba/>).
- ZVEREV, Alexei / COPPIETERS, Bruno (1995), "V. D. Bonch- Breevich and the Doukhobors: On the Onscientious Objection Policies of the Bolsheviks," *Canadian Ethnic Studies*, 27/3: 72-91.